

Székely Miklós

Iparfejlesztés az iparművészet és háziipar metszetében: kísérlet a kőcsiszolás magyarországi meghonosítására 1894–1914 között

A dualizmus kori magyarországi iparoktatási intézményekben folyó képzés és az ezekben készült tárgyak egyaránt izgalmas területei a kulturális nacionalizmus nemzetépítő lépéseinek, a modern magyar építészet- és az iparművészet-történetnek is. Az oktatáspolitikai gazdaságpolitika, a modern bürokrácia és a nemzetiségpolitika terepévé vált a kiegyezést követően. Az iparfejlesztés intenzív állami szerepvállalás révén valósult meg, célja a modern, egységes, nemzeti társadalom létrehozása volt.¹ Az ipari szakoktatás az ipari modernizáció és versenyképes tudással felvértezett nemzeti iparos középosztály létrehozásának legfontosabb terepe volt a 19-20. század fordulóján.² Az ipari szakoktatás háromszintű képzési rendszere a nemzeti integráció kulturális és gazdasági céljait követte, az országos képzési rendszerben alapfokú közoktatásra épülő középfokú szakképzésnek számított.³ Ebben a számos minisztériumon, oktatási és kulturális intézményen átívelő identitás- és nemzetépítő politikába illeszkedett a zalatnai Kőfaragó és Kőcsiszoló Ipari Szakiskola megalapítása is. A szakiskola szabályzata így fogalmazta azt meg: „A zalatnai állami kőfaragó- és kőcsiszoló-ipari szakiskola célja: szakképzett iparossegédek nevelésével az ország erdélyi részei kőfaragó iparának fejlesztése, az ország részére szakképzett kőfaragók nevelése és a kőcsiszoló-ipar meghonosítása. Ennélfogva felkarolja a kőfaragó és kőcsiszoló iparágakat és ehhez képest nyújtja azon elméleti

és gyakorlati ismereteket, melyekre ezen iparágak terén művelt iparosoknak szükségük van.”⁴

Az iparfejlesztés ideálja szerint a modern nemzeti iparostársadalom gerincét a művelt, államnyelven értő, a modern ipar technológiai tudásával felvértezett, azt egyedül is alkalmazni képes és szakismeretét folyamatosan továbbfejlesztő iparosréteg alkotta. A középfokú intézmények döntően kis és közepes lakosságú városokban működtek, a növendékek jórészt a falvak, mezővárosok paraszti, kézműves, helyi értelmiségi – tanári, tanítói, lelkesítő – családjából és állami tisztviselői körből kerültek ki. Ez megmutatkozott abban is, hogy az ipariskolák felvételi felhívását és az ipariskolák képzésének híreit az olyan országos építészeti szaklapok, mint az *Építészeti Szemle* mellett éppen azok az elsősorban vármegyei, kisvárosi lapok közölték, amelyek olvasótáborába a növendékek szüleinek társadalmi csoportjából került ki. A *Szatmármegyei Közlöny*, a *Nagykároly és Vidéke*, a *Tolnavármegye* vagy a *Délmagyarország* rövid, tényszerű beszámoló mellett a nemzeti integráció és a merkantilista gazdasági nacionalizmus koncepciója jelenik meg a Zalaegerszegen kiadott *Magyar Pajzs* egyik írásában is. A lap szerkesztője, a nem mellékesen erdélyi származású főgimnáziumi tanár, Borbély György laptulajdonosként jelentős hatással bírt az orgánium tartalmára, gyakran adott hírt szülőföldjével kapcsolatos témákról. Ebben a programszerű, kiáltványként is értelmezhető cikk-

- 1 VÖRÖS Katalin: Modernizáció és nacionalizmus keresztmetszetében: nemzetépítési törekvések a dualizmus kori középfokú iparoktatás vonatkozásában. In: *Modernizáció és Nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*. Szerk. CSIBI Norbert–SCHWARCZWÖLDER Ádám. Pécs, Kronosz, 2018. 238.
- 2 SZÉKELY Miklós: A magyarországi ipari szakoktatási rendszer a századfordulón, különös tekintettel Erdélyre. In: *Táguló horizont. Tanulmányok a fiatal művészettörténészek marosvásárhelyi konferenciájának előadásából*. Szerk. KOVÁCS ZSOLT–ORBÁN János. Marosvásár-

hely–Kolozsvár, Maros Megyei Múzeum–Erdélyi Múzeum-Egyesület–Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, 2013. 134–136.

- 3 A zalatnai iskolára eddig elsősorban jelentős gipszgyűjteménye kapcsán figyelt fel a művészettörténeti kutatás. SZÉKELY Miklós: Az egykori Zalotnai Kőfaragó és Kőcsiszoló Ipariskola gipszgyűjteménye. *Ars Hungarica*, 42. 2016. 2. sz. 169–182.
- 4 *A zalotnai állami kőfaragó és kőcsiszoló ipari szakiskola szervezete, tanterve és szabályzata*. Budapest, 1894. 5.

1. Lámpák, vázák, tálak, hamutartók, bonbonnierek a zalatnai iskola műhelyéből, 1908–1914
Corneliu Medrea Szakiskola Irattára, leltározatlan felvétel

ben a zalatnai iskola beiratkozási lehetőségét az iparfejlesztés nemzeti programjában értelmezte, az írás szerzője nem más, mint a zalatnai iskola első igazgatója, Csánki József:

„Adjuk gyermekeinket az ipari pályára, mert érdekeket szerezni és a hazát hűséggel szolgálni a közjó érdekében munkálkodni ma már nemcsak az irodában, vagy a harczmezőn, de az iparos műhelyében, a gyárak füstös levegőjében is lehet. Talán megérti végre mindenki, hogy a becsülettel végzett ipari munka, a jól képzett, dolgozni szerető és tudó, hazafiasan gondolkozó művelt iparosnak nemcsak megélhetést, hanem köztiszteletet és közbecsülést is biztosít. Fejlesszük a magyar ipart s ezzel nemzetünk jólétét és vagyonosodását. Neveljünk művelt iparosokat, a kik feladatuknak magaslatára emelkedvén finomult ízléssel és szakmabeli jártassággal úttörői, előharczosai legyenek a magyar ipar felvirágoztatásának. Adjunk művelt ifjakat az iparos pályára, mert csak a művelt lélek alkotta ipari munka veheti fel a versenyt más nemzeteknek már jóval

fejlettebb iparával. Adjunk jobbmódu ifjakat az iparos pályára, mert csak így biztosíthatjuk nemzetünk részére az iparban szükséges anyagi tőkét.”⁵

Az iskola küldetése kettős volt. Egyrészt a dualizmus építészeti konjunktúráját kiszolgáló, elsősorban erdélyi kőveken alapuló kőfaragás fejlesztése, másrészt egy Magyarországon újdonságnak számító iparág, a féldrágakövek csiszolása és köszörlése révén dísz tárgyakat előállító kőcsiszolás meghonosítása is. A kőfaragáshoz hasonlóan ez az iparág, országosan egyedülálló jellegén túl, a környék fejlődését is szolgálta. A korszak legjelentősebb országismertetője, *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című kiadvány is részint ezt, a térség jövője szempontjából alapvető jelentőségű modernizációs projektet emelte ki a 18–19. századi etnikai összetűzések miatt vérzivataros múltú városkával kapcsolatban: „A kőcsiszolás népszerűsítése értékesíthetőkké fogja tenni azokat a fél-nemes kőveket, melyek, mint a gránát, labradorit, malachit, ametiszt, kalczedon, karneol, agát, onix, jászpis, szarukő, lydiai kő, a hegyi

5 Csánki József: A kőipar. *Magyar Pajzs*, 7. 1906. augusztus 2., 31. sz. 2.

2. Órák, hamutartók, levénehezékek, tintaitató, tintatartó, levénehezék, kupák a zalatnai iskola műhelyéből, 1908–1914. Corneliu Medrea Szakiskola Irattára, leltározatlan felvétel

kristályok, s az arany, tellur és piritnek e kövekkel előforduló színes vegyületei bőven találhatóak a hegységekben s új kerszetforrást nyithatnak meg a vidék számára.⁶ A kőcsiszolás hazai meghonosítása nem előzmények nélküli, az 1880-as évektől dokumentáltan fel-felröppenő ötletek azonban nem az industrializáció nemzeti programjába illeszkedtek, hanem, ahogy a fent idézett szöveg is utal rá, a vidéki lakosság keresetkiegészítéseként, helyi háziipari kezdeményezések részeként tekintettek a kőcsiszolásra. 1882-ben Torockón létesítendő kőcsiszoló műhely ötlete merült fel: „Ez a munkában edzett, szorgalmas, jóra való nép azonban megérdemelné, hogy hagyományos foglalkozásának megfelelő házi ipart honosítsunk meg közöttük. E célra a norimbergai árúk, kőcsiszolás, faragászat volna legalkalmasabbak, s a kinek módja és befolyása volna egy ilyen vállalat létesítésére, az nem csak emberbaráti nemes munkát cselekednék, hanem a kis magyar oasis megmentése által szerzett hazafiai elévülhetetlen ér-

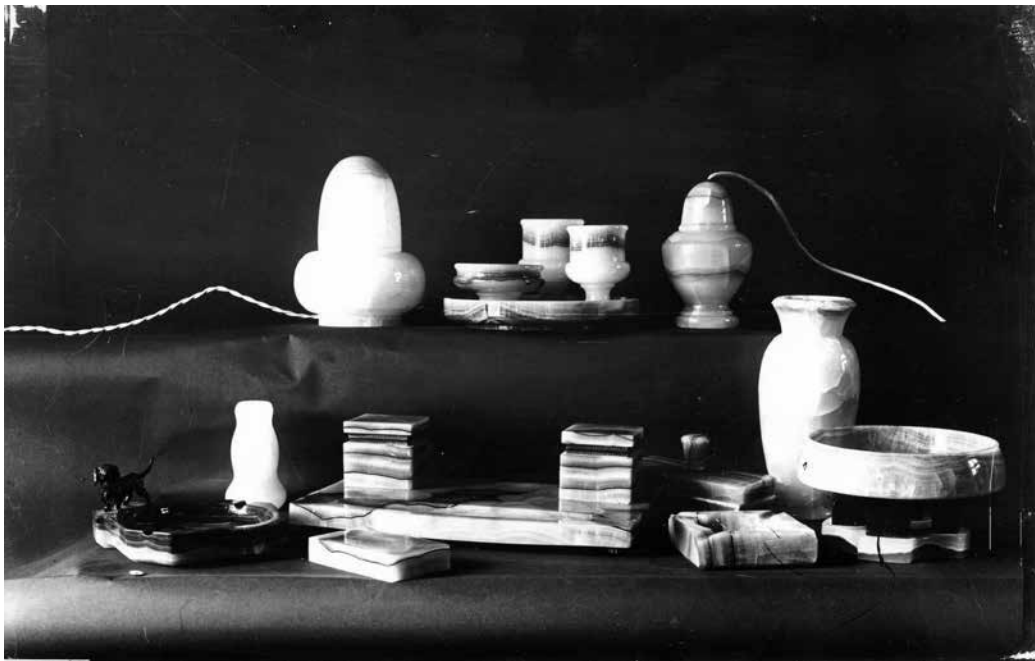
demeivel a nemzet elismerésére is méltóvá tenné magát.”⁷ Az ország északi részében, a Poprád melletti Felkán 1889-ben rövid ideig működött is kőcsiszoló műhely Krompecher László kereskedő vezetésével, aki azonban a nyersanyag magas szállítási költsége miatt rövid időn belül felhagyott az induláskor még így beharangozott tevékenységgel:⁸

„Kőcsiszoló tanműhely létesült Felkán. Annak a nemes célú társadalmi mozgalomnak első gyümölcse ez, mely a környék háziiparának erősítését s fejlesztését tűzte ki céljául. A megalakult társaság gyűjtött hozzá annyi pénzt, hogy ez új tanműhellyel gyakorlati irányban is megkezdhesse működését. Jó mestert sikerült megnyerni, a tátravidéki nép jó hasznát fogja láthatni a tanműhelynek, mert kellő szorgalom s ügyesség mellett a kőcsiszolásból télen át is tisztességes jövedelmet biztosíthat magának. Az Alpvidékek lakói jól pénzelnék belőle. S a tátrai kövekből készült apróságoknak bizonyára lesz keletük is; mert a tou-

6 Délkeleti Magyarország: Erdély és a szomszédos hegyvidékek. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*. Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1896–1901. 3988.

7 TÉGLÁS Gábor: Torockó vidéke és népe. *A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve*, 9. 1882. 237.

8 A felkai háziipar. *A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve*, 21. 1894. 67.

3. Lámpák, kupák, tálak, tintaitatók, tintatartók, hamutartók, levélnehezék, vázák a zalatnai iskola műhelyéből, 1908–1914. Corneliu Medrea Szakiskola Irattára, leltározatlan felvétel

risták szívesen fognak vásárolni egy-egy kis emléket, ha drágán nem adják.⁹

A rendkívüli gépesítettséget igénylő technológia, a csiszolásra alkalmas, helyben bányászott kövek hiánya és ehhez kapcsolódóan a szállítási kapacitások elégtelen volta miatt ezek a háziipari keretekben felvázolt kezdeményezések vagy el sem indultak, vagy idejekorán megszűntek. A háziipar körébe sorolt, alacsony társadalmi presztízsű kőcsiszolás megítélése az első világháború idejére sem változott jelentősen, dacára három évtizednyi állami iparfejlesztésnek. A felkai műhely kapcsán leírt jellemzők, a háziipari tevékenység, az áruk olcsósága és tömegtermelés-jellege, az iparművész tárgytervező tevékenységének hiánya lehetséges magyarázatot adnak arra, miért nem találunk a vizsgált időszakban kőcsiszolással készült tárgyakra vonatkozó iparművészeti szakmai reflexiót.

Az industrializáció a modern nemzetállam alapvető jellegzetessége volt, amely egyszerre szolgálta a birodalmon belül a magyar állam gazdasági pozícióinak

erősödését és a nemzeti kultúra ápolását és modernizálását.¹⁰ Az Erdélyi-érchegység erőforrásainak kiaknázásáért egymással összefonódva tevékenykedett a korszak hazai politikai-vállalkozói elitje, a nemzeti ipar fejlesztése ürügyén teljes együttműködés mutatkozott a hazai politikai és gazdasági körök tagjai között. A zalatnai kőfaragó és kőcsiszoló iskola megalapítása körüli időszakban a magyarországi politikai elit tagjai közé tartozó erzsébetvárosi Lukács család több fontos pozíciót töltött be, és ezzel jelentős vagyon és természeti erőforrás felett rendelkezett Zalatnán és környékén. Az állami alapítású Kőfaragó és Kőcsiszoló Ipari Szakiskola első évfolyamának indulását követő hónapokban a Zalatna környéki bányák tulajdonosi köre megváltozott, majd rövid időn belül figyelemre méltó fejlesztések indultak meg banki tőkebevonás révén. A zalatnai piritbányát üzemeltető Magyar Tharsis Bányatársulat 1894. december 2-i ülését Lukács László pénzügyminisztériumi államtitkár elnökölte, aki a társaság legfőbb részvénytulajdonosaként 103 részvényt birtokolt.¹¹ Másfél

9 *Fővárosi Lapok*, 30. 1899. június 28., 175. sz. 1300.

10 *Vörös* 2018 (I. j.). 248.

4. Tintaitatók, tintatartók, hamutartók, levélnehezék, vázák a zalatnai iskola műhelyéből, 1908–1914
Corneliu Medrea Szakiskola Irattára, leltározatlan felvétel

hónappal később, 1895. január 15-én, a Wekerle-kormány addigi tagja, a zalatnai iskola alapítását elrendelő Lukács Béla kereskedelmi miniszter a miniszterelnök lemondását követő napon letette a tárcát, két év és szűk két hónapos miniszterséget követően. Ugyanezen a napon az erzsébetvárosi Lukács család egy másik tagját, Lukács Lászlót pénzügyminiszterré nevezték ki, e funkcióját tíz évig töltötte be. Az államigazgatási karrierjét 1887-ben kezdő Lukács László a ranglétrán dinamikus lépkedett fölfelé. Abrudbánya–Verespatak körzet képviselője, a közfunkciói mellett bányatársasági főrészvényes politikai és közigazgatási pályafutása csúcsára ért ezen a napon. A lemondott Lukács Béla előbb a marosvásárhelyi I. kerület képviselője, majd 1896-tól az 1900-as párizsi világkiállítás magyar osztályának kormánybiztosa volt.¹¹ A zalatnai fejlesztéseken ezt követően is rajta tartotta a szemét: az 1895. január 15. körüli napokban a Ma-

gyar Ipar és Kereskedelmi Bank Rt. megszerezte a Magyar Tharsis Bányatársulat részvényeinek túlnyomó többségét. Biztosat nem tudunk ezzel kapcsolatban, de amennyiben a pénzügyminiszteri tisztségbe emelkedő Lukács László az akvizíció révén minden részvényétől megvált a másfél hónappal korábbi ismert árfolyamon, akkor mesés vagyon, 241 000 forint birtokosa lehetett. A vételárát kifizető bank igazgatótanácsában Lukács Béla volt kereskedelmi miniszter is helyet foglalt, a tulajdonba kerülést követően majd 1 250 000 forint alaptőkével részvénytársaságot hozott létre pirit kitermelésére, erre alapozva Aradon kénsav-, Brassóban pedig műtrágyagyárat létesített.¹³ A bányászati fejlesztések mellett az ipari szakiskola vált a környező vidék egyik legfejlettebb intézményévé.

A külföldről meghonosítandó kőcsiszoló technológia mellett a tudástranszfer a Monarchia fejlettebb ipar-

11 A közgyűlés résztvevőinek száma ismeretlen, a jegyzőkönyvet Lukács mellett négyen írták alá. Ebben a dokumentumban a társaság közös tulajdonát képező három részvény eladásáról döntöttek egyenként 2343,75 forintért. A részvényeladás célja a társaság működési költségeinek finanszírozása volt, ennek legnagyobb része egy 2000 forintos telekvásárlás volt Tróttam Jánostól. MNL OL, P2256, Lukács László iratai.

12 SZÉKELY Miklós: Az 1900-as párizsi világkiállítás magyar vonatkozású építészeti alkotásai. In: *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. [Essays in Honour of Mária Prokopp] Szerk. Tüskés Anna–KERNY Terézia. Budapest, CentrArt Egyesület, 2009. 285–289.

13 Az akvizíció pontos dátuma nem ismert. *Mihók-féle Magyar Compass*, 23. 1895. 1. sz. 131. *Mihók-féle Magyar Compass*, 24. 1895. 1. sz. 139.

5. Lámpák, tintaitatók, tintatartók, hamutartók, levélnehezék, vázák a zalatnai iskola műhelyéből, 1908–1914
Corneliu Medrea Szakiskola Irattára, leltározatlan felvétel

ral rendelkező részből származott. A korszak magyar ipariskolai gyakorlatában általános monarchiabeli és külföldi (elsősorban németországi) tanulmányutak mellett a zalatnai intézmény tanári karát sajátos módon csehországi és ausztriai tanultság és munkatapasztalat jellemezte. A kőcsiszolás a Rajna-vidéki Idar-Oberstein városában évszázadok óta űzött kőcsiszolóipar mintájára jött létre Zalatnán. Az iparág fontos monarchiabeli helyszíne, a stájerországi Turnau kőcsiszoló hagyománya is megjelent az új erdélyi iskola műhelyében, a kőcsiszoló műhely művezetője az ott végzett, cseh származású, magyarosított nevén Bárta Károly lett, az intézmény szervezésében alapvető szerep hárult Knop Vencelre, aki a csehországi Hořice kőfaragó szakiskolájában, majd a bécsi iparművészeti iskolában végzett építész rajzolóként.¹⁴ Az oktatás megszervezésének részeként az iskola leendő igazgatóját, Csánki József szobrászt és a műhely vezetésével megbízott Kolonics Lajos kőfaragómestert 1894 tavaszán német- és csehországi tanulmányútra küldte a fenntartó minisztérium. Az iskola első igazgatójának, Csánki Józsefnek az élete kevésbé ismert, 1863-ban született, 28 évesen, 1891-ben iratkozott be a müncheni Képzőművészeti Akadémiára, majd a zalatnai iskola igazgatója lett. 1908 után a székelyudvarhelyi Kő- és Anyagipari Szakiskola vezetőjeként folytatta tevékenységét 1920-ban bekövetkezett haláláig. A tanárok eu-

rópai felkészültsége, tapasztalata és iparági ismeretei az iskola nemzetközi ismertségében is megmutatkoztak, a műhelyben budapesti, bécsi és berlini megrendeléseket is teljesítettek.¹⁵ A kőfaragó-növendékek túlsúlya ellenére a kőcsiszoló műhely tevékenysége alapvetően járult hozzá az iskola jó anyagi viszonyaihoz és a minőségi oktatáshoz úgy a kőfaragó, mint a kőcsiszoló osztályokban.

A nemzeti iparoktatás elvei és eredményei Zalatnán

A hazai szakemberek *megfelelő* képzésének részletei a korszak iparfejlesztési vitáiban rendre felbukkantak. Az általános műveltségre, a nemzeti kultúra ismeretére, az államnyelv biztos alkalmazására, és nem utolsósorban a legmodernebb technológiai ismeretekkel bíróról, a fentiekhez hasonló narratív mintázat a korszak vezető iparfejlesztési orgánuma, a *Magyar Iparoktatás* oldalain rendre megjelenik.¹⁶ A művelt iparosok nevelésének programját számos minisztériumi kiadvány terjesztette, az oktatás hátterét, a minisztériumi tankönyvek kiadását és elosztását pedig központi ipariskolai könyvtár biztosította. A szép számban és sok példányban kiadott oktatási segédletek mellett 1895-től jelent meg a *Mintalapok iparosok és ipariskolák számára*, amely a modernizáció elérése érdekében közvetítette az egyre újabb hazai és külföldi mintákat az ország minden szegletében működő intézmények és gyakorló iparosok számára. A magyar nyelv és a nemzeti kultúra modernizálásától elválaszthatatlan volt a magyar szaknyelv kialakítása és elterjesztése is.¹⁷ Az iparoktatási intézményekbe járatott idegen nyelvű kiadványok mellett a magyar nyelvű periodikák alapvetően nacionalista, technológiai és textuális jelentőséggel bírtak, feladatuk közé tartozott az iparosság különböző területein felmerülő szakkifejezések magyarítása és ezek országos elterjesztése, a modern magyar iparos szakszókincs kialakítása. Ezek közül is a legjelentősebbek közé tartozott a két fenti orgánus, elindításuk éppen a középfokú ipariskolák állami kezdeményezésre történt megalapításának (például Zalatna), illetve a meglévő helyi kezdeményezések (például Kolozsvár) államosításá-

14 *A Zalatnai Állami Kőfaragó és Kőcsiszoló Ipari Szakiskola első értesítője*, 1894–1895, 1897–1898. Szerk. CSÁNKI József, Nagyenyed, 1898. 11–12. Induláskor az elméleti és közismereti tárgyak tanítására a korábbi brassói elemi iskolai tanár, Spaller Józsefet nevezték ki. Uo. 25.

15 *Értesítő az Intézet 16-ik évi működéséről az 1909–1910-ik tanévben*. Szerk. GRÉB Géza. Abrudbánya, 1910. 9. „A kőcsiszoló műhelyben készült

aragonit dísz tárgyak külföldön is keresettek.” VÍG Albert: *Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867 óta*. Budapest, 1932. 399.

16 *Magyar Iparoktatás*, 1896–1918. 1–22 évf. VÖRÖS 2018. (ld. 1. j.). 249. Az agrárius-merkantil vitáról részletesen: VÖRÖS 2018 (ld. 1. j.). 248–253.

17 VÖRÖS 2018 (ld. 1. j.). 257.

nak évtizedére esett. A szakmai sajtó, az iparfejlesztési kiadványok minden ipariskolában a könyvtárak nélkülözhetetlen elemeivé váltak, a magyar szaknyelv rövid időn belül megkerülhetetlenné vált a technológiai transzfer és a folyamatos technológiai modernizáció során.

A cél tehát a technológiai modernizáció, a keret pedig a kulturális nacionalizmus volt, amelyhez természetes módon társult az államigazgatás legfelső szintjének figyelő tekintete. Az iparoktatási intézetek megalapítása, illetve a helyi kezdeményezések államosítása döntően az 1890-es évtizedre esett, az iparos szakiskolák felügyelete az ezt követő időszakban is az államigazgatás legfelsőbb szintjéről irányított és ellenőrzött folyamat maradt. Víg Albert országos iparoktatási igazgatóként évente egy-két alkalommal kereste fel a zalatnai intézményt. A külvilágtól viszonylag elzárt, hegyek között megbúvó erdélyi intézményt Víg feltehetően egy-egy nagyobb erdélyi körút részeként látogatta meg, látogatásainak célja az iparoktatási intézmények szakmai felügyelete volt. Ezek az 1905-től ismert zalatnai szakfelügyelői jegyzőkönyvek az iskola történetének, az oktatás módszertanának alapvető forrásai.¹⁸ A nyomtatásban megjelent és széles körben elérhető hivatalos *Évkönyvek* adatai mellett a kézzel írt jegyzőkönyvek a nemzeti iparoktatási elvek gyakorlatba ültetésének megvalósulásáról és azok nehézségeiről adnak számot. Az iskola első igazgatója, a szobrász Csánki József által jegyzett *Magyar Pajzsban* megjelent „toborzó” cikk fogalmi mintázata jelenik meg Víg első fennmaradt zalatnai szakfelügyeleti látogatásának záró jegyzőkönyvében is. Az országos iparoktatási igazgató szavai szerint: „A közismereti tantárgyak tanításánál az alap elemek lehető sokoldalú begyakorlására kell súlyt fektetni. Annak a határozott célnak kell vezetnie, hogy a szakiskolában minden növendék megtanulja s begyakorolja azokat az alapismereteket, amelyek nélkül [...] arra igényt nem tarthat, hogy tanult iparosnak tekintsék és alkalmazzák.”¹⁹ Az általános műveltség, a nemzeti kultúra ismerete ugyanúgy hozzátartozott az iparosok elismeréséhez, mint a szakmai tudás és a technológiai újítások folyamatos elsajátításának a képessége.

A Kereskedelmi Minisztérium alá tartozó négyéves, magyar nyelvű zalatnai oktatás tanrendje megfelelt az 1890-es évek elejére kialakult központosított minisztériumi tantervnek. Elméleti részében kis szerep jutott általános

6. A kőcsiszoló műhely áruminta tára, 1908–1914
Corneliu Medrea Szakiskola Irattára, leltározatlan felvétel

műveltséggel kapcsolatos tárgyakkal. A magyar nyelv és helyesírás nemcsak a magyar állam iránti lojalitás és integráció eszköze volt,²⁰ hanem a folyamatosan bővülő szakmai ismeretek elsajátításának egyetlen lehetséges módja is. Az ipari szakképzés a szakmai és gazdasági tudás átadásának terepe volt, a gyakorlati és reál tárgyak magas száma miatt a magyarnyelv-óra vált a nemzeti művelődés átadásának terepévé is. Ezt az iparoktatási elvet a

18 Az iskolatörténet alapját az iskolai *Értesítők* mellett az intézményben fennmaradt anyagkönyvek, bizonyítványok, költségvetési becsámoló és számlák képezik. A leltározatlan irattanyag őrzési helye a zalatnai Corneliu Medrea Szakiskola Archívuma.

19 Víg Albert aláírásával ellátott feljegyzés. 1905. október 21. 6. Utólagos aláhúzás az eredetiben. Forrás: Procese Verbale 1904–1922–1933–1950. A Corneliu Medrea Szakiskola Archívuma: Leltározatlan irattanyag. Aláhúzás az eredetiben.

20 Vörös 2018 (ld. 1. j.), 241, 257.

7. A kőcsiszoló műhely áruminta tára, 1908–1914
Corneliu Medrea Szakiskola Irattára, leltározatlan felvétél

8. A kőcsiszoló műhely áruminta tára, 1908–1914
Corneliu Medrea Szakiskola Irattára, leltározatlan felvétél

zalatnai iskolában gondosan át is ültették a gyakorlatba: „A magyar nyelvi tanítás keretében gondot kell fordítani arra is, hogy a tanulók a földrajz és történelem köréből is elsajátítsák az általános műveltséghez tartozó legszükségesebb ismereteket.”²¹ A magyar nyelvi óra másodlagos célja – az egyetemes ismeretek és a nemzeti kultúra magyar nyelven történő elsajátítása – az 1901-es tantervi reform során tovább erősödött.²² A kőfaragó és kőcsiszoló iskola a magyar nemzetépítés és iparfejlesztés jegyében született, a magyar nyelven folyó, hiánypótló, sőt a kőcsiszolás tekintetében országosan egyedülálló jellege még a távolabbi magyarországi megyékben élők számára is népszerűbbé tette. Az iskolát egyedi képzési profilja már az alapítása körüli években is ismertté tette a Monarchia határain túl is, a belgrádi kormány már az alapítás hírére szerb állami ösztöndíjas növendékek oktatásáról kezdeményezett tárgyalásokat a budapesti Kereskedelemügyi Minisztériummal.²³

Az iparfejlesztés kiemelt nemzetgazdasági jelentőségére utal az iparoktatás társadalmi mobilizációs szerepe is, a döntő részben földműves, illetve alsó középosztálybeli származású növendékek számára már az új intézménybe való beiratkozás is komoly életmódjavulással járt. A növendékek már az első tanévben szinte kivétel nélkül ösztöndíjban részesültek, lakhatásukat (kezdetben magánházaknál, majd részint

kollégiumban), napi ellátásukat biztosították a képzés teljes időtartamára. Az ösztöndíjak mértékéről az 1909 után kiadott iskolai értesítőkből alkothatunk képet, az 1908–1919-es tanévben 110–220 korona között változott a tanoncok ösztöndíja, amely az 1913–1914-es tanévre 140–250 koronára nőtt.²⁴ Az iskola támogatói között a fenntartó minisztérium mellett egyleteket, magán-személyeket és muncípiumokat is találunk. Alsó-Fehér vármegye központja, a történelmi magyar iskolaváros, Nagyenyed rendszeres évi adományokkal segítette a zalatnai diákok megélhetését. Az országosan amúgy is kisszámú kőfaragóipari profilú és az országos szinten unikális kőcsiszolóipari képzés, valamint az 1896-os Ezredéves Kiállítás magas látogatottsága is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az iskola hamarosan országos ismertséget szerzett: az 1896–1897-es tanévben beiratkozott elsőévesek között Somogy, Pozsony, Abaúj-Tolna és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéből és Budapestről származó növendékek is voltak.²⁵

A szakmai ismeretek közé a zalatnai iskolában a szám-tan, mértan, mértani rajz, ábrázoló mértan, szabadkézi rajz, természetrajz, mintázás, könyvvitel, szépírás, kémiai ismeretek (vegytan és ásványtan), írásrajz, kőipari technológia, leíró építés és alaktan, szakrajz tárgyak tartoztak. Rendes növendék felvételének alapja hatéves népiskolai vagy kétéves közép- vagy polgári osztály el-

21 Víg Albert aláírásával ellátott feljegyzés. 1906. november 30. 10. Forrás: Procese Verbale 1904–1922–1933–1950. A Corneliu Medrea Szakiskola Archivuma: Leltározatlan iratanyag.

22 VÖRÖS 2018 (ld. 1. j.). 257–258.

23 MNL OL, K 231 255. csomó. 33.985 (1894. május 11.) Szerbiai iparossegédek magyarországi tanulmányútajáról: MNL OL, K 231 255. csomó. 3478/1894 (1894. január 23.)

24 *Értesítő 1898* (ld. 14. j.). 26; *Értesítő az Intézet 15-ik évi működéséről az 1908–1909-ik tanévben*. Szerk. GRÉB Géza. Abrudbánya, 1909. 12–15; *Értesítő az Intézet huszadik évi működéséről az 1913–1914. tanévben*. Szerk. GRÉB Géza. Abrudbánya, 1914. 11–12.

25 VÖRÖS Katalin: Millenniumi hangulatban. Az ezredéves kiállítás és az iparoktatás. *Autonómia és felelősség: neveléstudományi folyóirat*, 2. 2016. 2–3. sz. 23–24.

végzésével lehetett, rendkívüli növendéknek nevezték a már gyakorlattal bíró, egyes tantárgyakra behallgató tanoncokat. A kőcsiszoló osztályok műhelymunkája lényegesen egyszerűbb volt a kőfaragókéénál. Egyszerűbb mértani test köszörülésével bizonyították gyakorlati ismereteiket, ezt követően a kézi alapfogások és a gépkezelés betanítása következett. A tanulókat először kvarcfélékben képezték ki, a kőcsiszolás esetében ez a pontos gépi és kézi formázást, a felületek egyenetlenségeinek gondos elsimítását és végül az intenzív csillogó fényezést jelentette. Ezt követően tanították be a gépek kezelését, súrolókorong, eszterga-, fűrő- és marógép használatával készültek a századfordulós polgári enteriőrök míves, de mégis megfizethető tárgyai. Az elkészült iparművészeti tárgyak között találunk levélnyomókat, hamutartókat, óratokokat, villamos jelzőgombokat, író- és dohányzó-készleteket, lámpaoszlopot, tintatartót, óraházak, vázákat, cigarettatartókat, ékszeresdobozokat. Külföldi kvarcfélékből filigránabb tárgyakat, melldíszeket, gombokat, kalap- és nyakkendőtüket készítettek. A modern felfogású tárgyak között nagy számban felbukkanó kis és közepes méretű asztali vázák mellett tintatartók, tintaitatók, asztali állórak, elektromos lámpák, cukorkatartók, gyümölcsös- és süteményestálak, hamutartók sorakoznak a fotográfiai beállított kompozícióin és az iskolai mintaraktár polcain.

A tömegtermelés és a könnyen értékesíthető olcsó végtermék vált a zalatnai kőcsiszolás jellemzőjévé. A nyersanyagok előkészítését, felvágását kisegítő napszámosok végezték, nemritkán otthonukban, családtagjaik bevonásával, amit darabbérben fizettek ki nekik. A kőcsiszoló osztályokban 1908 körül már első-sorban korondi aragonitot dolgoztak fel.²⁶ A világháború előtti két utolsó évben több új, exportból beszerzett anyagot találunk a kőcsiszoló osztály munkái között, sötét ametiszt, sárga és hegyi jégecet, vagy aventurinutánzat. Ez egyben egy újabb technológiai fejlesztés időszaka is. Az iskola műhelyeinek bővítésére másfél évtized után, 1909–1910-ben került sor, ekkor a kőcsiszoló műhelyt új, hatékonyabb gépekkel szerelték fel, a kőfaragó osztályok számára pedig egy új nyári műhely-épületet emeltek az intézmény udvarán. Az 1913–1914-es tanévben a kőcsiszoló műhely modernizációja folytatódott, a régi gőzgépet átmenetileg egy húsz lóerős elektromos erőgépre cserélték, amelyet a rá következő évben egy negyven lóerős dízelmotorra terveztek cse-

réltni. Ennek megérkezéséig az ideiglenesen beszerelt elektromos erőgép alacsony kapacitása ugyan visszavetette a termelést, ennek ellenére a termékek felsorolásánál új tárgytipusok is megjelentek: névjegytartók és gyümölcstálak, tégelyek, gyertyatartók, kisebb szobortalapzatok, képkeretek színesítették a kínálatot.²⁷

A kőcsiszolás egyértelműen nyereséges iparágnak számított. A kőcsiszoló ipari tevékenységből jelentős bevétele származott az iskolának, az állami támogatást kiegészítő bevétel jelentős részben hozzájárult a deficit-es kőfaragászati oktatás pénzügyi egyensúlyához, a minőségi oktatás fenntartásához. Ennek alátámasztására álljon itt a termelés felpörgetését megelőző időszakból egy példa, az új, számos reformot bevezető igazgató, Gréb Géza tevékenységének kezdetét jelölő 1908–1908-as tanév adatai. Ebben az évben az elkészített 1474 darab áruból az iskolai *Értesítő* beszámolója szerint „alig maradt néhány tanmeneti és tanulmány darab”, ezek értékesítéséből szerzett 7595,76 korona bevétellel szemben az alábbi költségek merültek fel: 980,82 korona aragonit, 107,02 korona kvarc, 1000 korona segédanyag, amelyhez az alkalmazott munkások és napszámosok bére 3807,56 koronát tett ki. A kőcsiszolás nem csupán a zalatnai munkaerőpiac helyzetén javított munkahelyek biztosításával, ahogy erről majd a későbbiekben szó lesz, hanem az adott évben 1700 korona bevételhez is juttatta az iskolát. A kőcsiszolásból származó bevételek ellensúlyozták a kőfaragás okozta veszteségeket: ugyanebben az évben a kőfaragó osztályok oktatási nyersanyagszükséglete 3792,4 korona volt, amivel szemben az eladott 13 különféle áru (döntően valószínűleg sírkő) bevétele csupán 2386,45 korona volt, a kőfaragó műhely összesen 1406 korona veszteséget termelt.²⁸

A kőfaragó műhely munkájában is fontos reformokat bevezető Gréb első teljes igazgatói tanévében, az 1909–1910-es évben 4882 darab iparművészeti áru készült 12,778 korona értékben. Ezek legnagyobbrészt hamutartók, taszterek, vázák, dísztalak, bot- és ernyőfogók, gyufa- és szivartartók, lámpaoszlopok, levélnyomók, tintatartók korondi aragonitból, külföldi kvarcból pedig kalaptúk, kezelőgombok, gyűrűkövek. Az ipari és iparművészeti gyártás hasonlóságait jól illusztrálják az ugyanabban a műhelyben készült csapágyak. A külföldről behozott féldrágakövekből (aventurin, tigrisszem, zöld achát, kristály, citrin, ametiszt) kisebb metszett munkadarabokat készítettek. A mű-

26 ANDORKÓ Imola Rozália: *Adalékok a korondi aragonit történetéhez*. Szakdolgozat. Kolozsvár, BBTE BTK, 2013. 15–20.

27 *Értesítő* 1914 (ld. 24. j.). 9.

28 *Értesítő* 1909 (ld. 24. j.). 10–11.

9. A kőcsiszoló műhely termékeit ábrázoló felvétel az iskolai *Értesítő* 1913-as számából

hely az új gépek mellett három, az iskolában végzet kőcsiszolóval bővült, akik a termelés állandó személyzetét alkották ekkortól.²⁹

Az 1910–1911-es évben két további kőcsiszoló munkagéppel gyarapodott a műhely. A folyamatos fejlesztések és a növekvő megrendelések miatt az 1905–1908 közötti három tanév egyenként 3–3 ezer koronás termelése ekkorra 8253 darabra és 17 978,31 koronás bevételre emelkedett (566%-os növekedés). A tárgyak spektruma nem változott, az alapanyag is elsősorban a korondi aragonit maradt, ezt az alapanyagot a későbbi években zalánkeméni (korábban Szalánkemén, ma Stari Slankamen, Szerbia) forrásból is beszerezték. A kőcsiszoló műhely termelését minden évben teljes mértékben értékesíteni tudta. A következő évben a megszokott tárgytípusokat gyártották: levélnyomók, hamutartók, bonbonierek, dísztalak, vázák készültek szabadkézi munkával vagy kőesztergálással, ezek mellett kifinomult formaérzékkel és nagy fokú pontosságot igénylő kezelőgombok, kalaptűk, melltűkövek készültek *en cabochon* vagy metszett síkokkal.

Az ipariskolák vállalkozási tevékenysége közül kitént a zalatnai iskola kőcsiszoló műhelye, amelyre az önfenntartásra képes iskolai műhely példaként hivatkozott az iskola műhelyéből kikerülő tárgyakat egyébként alig

tárgyaló iparművészeti szaksajtó.³⁰ A kőcsiszoló műhelyében előállított óriási volumenű termelésével árasztotta el a Monarchia és Németország piacát megfizethető árú iparművészeti tárgyakkal és ékszerekkel. Az iskolai *Értesítő* statisztikái alapján 1898 és 1914 között közel negyvenezer tárgyat készítettek a műhelyben, az alábbi bontásban:³¹

1898	226	1907	2 000
1899	167	1908	850
1900	353	1909	1 474
1901	n. a.	1910	4 785
1902	200	1911	8 000
1903	250	1912	10 232
1904	345	1913	3 698
1905	n. a.	1914	4 277
1906	1000	összesen:	37 857

A fenti statisztika és a ránk maradt képi dokumentáció alapján a Zalalnán iparilag előállított dísz- és használati tárgyak mennyisége és minősége elérhette a nemzeti ipar fejlesztésével kapcsolatban megfogalmazott elvárásokat.³² A nyomtatott iparművészeti szaksajtó Zalalnával kapcsolatos hallgatása mellett különös tény, hogy az ott készült tárgyról alig találunk publikált felvételeket. Az iskolai *Értesítő* húsz évfolyamában az oktatási intézmény vizuális önreprezentációját összesen két fotográfia szolgálta, az első az iskola épületét 1894-ből, a másik a kőcsiszoló osztályok munkáját közölte 1913-ból, ez utóbbin vázák, talak és egy asztali óra látható.³³ Az európai piacokra gyártott exportképes minőségű termékek és az óriási gyártási kapacitás ellenére a zalatnai kőcsiszoló műhely munkái szinte teljesen visszhangtalanok maradtak a kortársak számára. A publikált felvétel mellett az iskola utódintézményének bejárati előcsarnokában egészen a közelmúltig tizenegy archív fotográfia illusztrálta az iskola műhelyének egykori tevékenységét. Ezek közül nyolc a kőcsiszolt tárgyakat, kettő a kőfaragó műhely egy-egy munkáját, egy felvétel pedig a műhelyben modellelt álló növényeket ábrázolja. A kőcsiszolást ábrázoló nyolc felvétel napjainkban

29 *Értesítő* 1910 (ld. 15. j.). 9.

30 Az ötvösség tanításának reformja. *Magyar Iparművészet*, 15. 1912. 5. sz. 190.

31 A forrás minden esetben a zalatnai iskola értesítője, az 1901 és 1905 évekből nem közöltek adatot.

32 VÖRÖS 2018 (ld. 1. j.). 247–250. Az iparművészet helyzete és fejlesztése

kapcsán lásd: PRÉKOPA Ágnes: Tárgykultúra. In: *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Szerk. SISA József. Budapest MTA BTK–Osiris, 2013. 581–583.

33 *Értesítő* 1898 (ld. 14. j.) belső borító és *Értesítő az Intézet tizenkilencedik évi működéséről az 1912–1913. tanévben*. Szerk. GRÉB Géza. Abrudbánya, 1913. külső borító.

az egyetlen ismert vizuális forrása a kőcsiszoló műhely tevékenységének. Az *Értesítő*ben publikált tárgyakkal fennálló hasonlóság és a beállítás alapján a fennmaradt archív felvételek 1908–1914 közé datálhatók.

Az iskolai *Értesítő*ben megjelent felvétel pedig – a kiadvány szűk olvasótáborá miatt – nem volt alkalmas a kőcsiszolt termékek popularizálására. A publikált fotográfia inkább arról tanúskodik, hogy az iskola ezt a külföldön is elismert és Magyarországon egyedülálló tevékenységét tekintette fő céljának az 1910-es években; Gréb talán az 1912-ben csúcsra járatott termelés mellett egy új erőgép beszerzésével kívánhatott új lendületet adni az iskolai műhelynek. A gondosan beállított műtárgyfotókat a bevételt termelő műhelymunka reklámjának számhatták, elkészítettésük minden bizonnyal nem függetleníthető Gréb Géza reformer tevékenységétől, amely az oktatásmódszertan mellett a Csánki-féle korszaknál jóval adatgazdagabb iskolai *Értesítő*ben is tetten érhető.

A hatalmas volumen ellenére a kőcsiszolási termelés visszhangtalan maradt Magyarországon. A kőcsiszoló-ipar megfizethető árú, a polgári otthonok díszéül szolgáló termékei iránti konkrét megrendelésekről az iskolai *Értesítő* szűkszavúan tájékoztat csupán, értékesítéssel kapcsolatos bizonylatok pedig csak az 1921–1922-es évből maradtak fent. A korabeli országos sajtó hasábjain hiába keresünk híreket a kőcsiszoló iparágról, az iskola kiállítási részvételéről is csak esetlegesen fordul elő említés. Az iparművészet egyetlen rangos hazai folyóirata, a honi iparművészet minden ágát és új eredményét rendre bemutató *Magyar Iparművészet* hasábjain az 1894–1914 közötti időszakban egyetlen hivatalos beszámolót sem találunk a zalatnai műhelyről. Az egyetlen olyan írás, amely az iparművészet körében tesz említést a kőcsiszolt tárgyakról, a millenniumi kiállítás iparművészeti kiállításának beszámolója *Az iparművészet 1896-ban. Millénniumi Emlékkönyvben* jelent meg, szerkesztője az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeinek egyik szervezője és az intézmény 1896-ban leköszönő igazgatója, Ráth György. Az emlékkönyvben publikált cikk szerzőjének személye és összefoglaló jellege révén sokkal inkább az ünnepek hivatalos állami jellegéhez kapcsolódott, iparművészeti kritika helyett a nemzeti iparfejlesztés addigi eredményeinek áttekintését adta. Az első kiállítási alkalom, a budapesti Ez-

redéves Kiállítás idején az iskola még „félkész” volt: az oktatás 1894-ben indult, ekkor még csak két évfolyam járt az intézménybe, mégis ez a nagy nemzeti ünnep adott keretet az intézmény első reprezentatív bemutatkozásának. A zalatnai ipariskolában kőcsiszolással készült tárgyakat az iparművészeti alkotások közé sorolták be a kiállításon, és az emlékkönyv ekként is tárgyalta. A sorok szerzője ugyanis nem más, mint a zalatnai iskola alapításával megbízott Szterényi József, aki 1890 óta a Kereskedelemügyi Minisztérium iparfejlesztési ügyekkel megbízott hivatalnok, teljesítményének elismeréseként pedig a Millenniumi évtől országos iparoktatási főigazgató, ebbéli minőségében az ipariskolák főfelügyelője. „A mit a kitűnően vezetett és magas színvonalon álló turnai kő-csiszoló-ipari szakiskola ott végez: erre van hivatva nálunk a zalatnai kőfaragó és kőcsiszoló ipari szakiskola, mely 1895-ben második évében volt: egy alkotás, mely határozottan iparművészeti irányú és jellegű”, illetve később „a kőcsiszolást, melyben az iparművészet egy teljesen új ágát honosította meg a zalatnai kőfaragó és kőcsiszoló ipari szakiskola. Mindezeket tehát csak annak garanciája gyanánt hozzuk fel, hogy a hazai iparoktatás teljesen hivatása magaslatán áll.”³⁴ Szterényi az kőfaragás majdani iparművészeti elismeretése felől sem hagy kétséget, de sorai az új intézmény iparművészeti szakmai mellőzöttségét is jelzik: „A kőfaragást nem szabad ma már abban az egyszerű alakjában tekinteni, mely a sima és párkányos kőmunkákat végzi, mely egyszerű sírkövek készítésével beéri, hanem fejleszteni kell a díszítő szobrászatig, szóval iparművészeti kell tenni. Ez a célja a nevezett két szakiskolának is, mely derekasan tör ezen célja felé.”³⁵

A zalatnai iskola kőcsiszoló tevékenységéről a működése során végig elszórtan találunk csak nyilvános beszámolót, ezek is elsősorban azokban a korábban bemutatott sajtóorgániumokban kaptak helyet, amelyekben az intézmény tevékenységéről – a beiratkozások számának növelése érdekében – rendszeresen jelentettek beszámolókat. A *Délmagyarország* tudósítója az 1912. évi Szegedi Tavasz Tárlat kapcsán említi meg a 411 kiállított képzőművészeti alkotás mellett a „Zalatnai állami kőfaragó és kőcsiszoló szakiskola kiállított dísz tárgyait”.³⁶ A Zalaton készült dísz tárgyak az Iparművészeti Társulat 1904. évi karácsonyi kiállításán is szerepeltek, amelyről az *Építő Ipar*

34 SZTERÉNYI JÓZSEF: Az iparoktatás. Jelenkori iparművészetünk az ezredéves országos kiállításon. In: *Az iparművészet 1896-ban. Millénniumi emlékkönyv*. Szerk. RÁTH György. Budapest, Magyar Iparművészeti Társulat, 1897. 55. 234.

35 Uo. 55.

36 Tavasz tárlat Szegeden. *Délmagyarország*, 3. 1912. május 12., 110. sz. 7.

10. A kőcsiszoló műhely enteriőrje az azóta elbontott épületben, a kőcsiszoló-növendékek és tanáraik, valamint a műhely dolgozói, 1912–1914 körül
Corneliu Medrea Szakiskola Irattára, leltározatlan felvétel

oldalairól tájékozódhatunk: „Az üvegtermékek közül egyszerűek, de szép magyaros rajzúak a Sovánka István többretegű, maratott, színes díszüveg edényei. Ezekkel egy szekrényben állanak a zalatnai állami kőfaragó és kőcsiszoló ipari szakiskolának aragonitból és achátból faragott és csiszolt kőedényei és egyéb tárgyai.”³⁷

A tárgyakról alig találni beszámolót, kritikai értékelést pedig egyáltalán nem. A már idézett *Magyar Pajzs* 1914. július 16-i számában olvasható a kevés ismert beszámoló egyike, amely gúnyos intézménykritikájában a nacionalista iparfejlesztés nyelvi toposzai mellett az utókor számára is fontos adatokat közöl a zalatnai kőcsiszolásról: „Ezelőtt 7 évvel, 1907. év elején egy pár igen szép dísztárgyat láttam az iskola gyűjteményében. Ezek között aranygránitból gyufatartó stb. De legszebb volt a tárgyak között a csiszolt hegyi kristály belső lapjára festett 2 tulipán. Ekkor már áthaladt a tulipán korszak a divat egyenlítőjén, a szalma már ellángolt. A parázs gyenge volt. A tulipántokkal díszelő közönség megneszelve, hogy nem mind magyar gyártmány, ami kebelén fénylik. Sőt rájött, hogy a csehországi ipar készítette a magyar tulipán korszaknak majdnem összes jelvényeit. A zalatnai tulipán e tekintetben dicséretes kivétel volt. Ennek hegyi kristályát magyar fiúk csiszolták ott, az

érczhegység tövében. A tulipánt is magyar fiúk festették rá; magyar czég készítette a bronz foglalatot. Olyan volt egy-egy ilyen tulipán, mint valami drága briliáns ékszer, melynek prizmaín bűvösen tükröződött át a szépen megfestett virág. Vagy 6 darabot vettem az iskolától. Olcsó volt. Két vagy három korona, Pesti ismerőseim midőn ajándékomat megkapták, tuczat számra rendeltek a zalatnai iskolától tulipántokat.”

A fenti újságcikk egy korszak lezárultát is jelzi. A háború kitörésével megszakad az iskolai értesítők sorozata, az ezt követő időszakból csak elszórt adatokból lehetne összerakni vázlatosan az intézmény további történetét. Az oktatásmódszertanra és a termelésre két évtizedig alapvető hatást gyakorló tanár, Knop Vencel a világháború kitörése előtt pár héttel nyugdíjba vonult. A kőcsiszolás 1914-ben végződő két évtizedes magyarországi korszakának kényszerű lezárása az iparág ellentmondásait is elénk tárja. Ezt jelzi a fényképeken látható jó minőségű, óriási mennyiségben előállított, külföldi exportra készülő iparművészeti alkotások és azok hazai szakmai recepciójának szinte teljes hiánya közötti ellentmondás. A nagyszámú termelés mellett az ipar ezen ágának országos, sőt akár helyi szintű meghonosítása sem járt sikerrel, önállóan dolgozó, saját műhelyt fenntartó iparosok kinevelésével szemben komoly, áthatolhatatlan akadályt jelentett tehát az ipari és nem háziipari jellegű gyártásnak számító kőcsiszolás gépesítettségi igénye. A kőcsiszoló osztályba beiratkozottak nagy része zalatnai származású volt, a végzés utáni első munkahelyük pedig maga az iskolai műhely, amely a felfutó megrendeléseinek kielégítésére egyre nagyobb számban alkalmazta saját végzettjeit. A műhely kapacitásának kihasználatlansága különösen az 1906–1908 közötti években okozhatott nehézséget, az 1906. évi ezres, majd pár évvel később immár tízezres nagyságrendű megrendelés legyártása érdekében alapvető szükség volt a növendékek helyben tartására. A zalatnai tárgyak iránti kereslet végül megoldást nyújtott a kőcsiszolóknak saját szakmájukban történő elhelyezkedésére, de egyúttal rá is világít arra a nehézségre, amely az iparművészet ezen ágának önálló művelése és elterjedése útjában állt. A kőcsiszoló osztály végzettjeinek első munkahelyei erről, vagyis nagyszámú pályaelhagyásról és a zalatnai műhelyben történő alkalmazásukról tanúskodik.³⁸

37 Az Iparművészeti Társulat karácsonyi kiállítása. *Építő Ipar*, 28. 1904. december 25., 52. sz. 387.

38 Forrás minden esetben: A zalatnai iskola *Értesítője*. Az iskolai *Értesítő* és a zalatnai iskolában fennmaradt anyakönyvek egyaránt

1908–1909-től adják meg a kőcsiszoló növendékek születési és elhelyezkedési adatait, a korábbi években végzettekkel vonatkozóan töredékesen maradtak fenn források.

Végzés éve	Végzett kőcsiszoló neve	Születési helye	Végzés utáni első munkahelye
1898	Áron Dénes	ismeretlen	Elhelyezkedéséről nincs adat
	Varga Ferenc	ismeretlen	Elhelyezkedéséről nincs adat
1899–1901	Vissák Kálmán (kőfaragó osztályban végzett)	ismeretlen	kőcsiszoló Pécssett
	Stránszki Károly (kőfaragó osztályban végzett)	ismeretlen	kőcsiszoló Kolozsváron
	Áron Dénes	ismeretlen	Bányaiskolába jár Verespatakon
	Varga Ferenc	ismeretlen	Tanítóképzőt végez Csíksomlyón
	Miklós Samu	ismeretlen	Állami kohónál dolgozik Zalatnán
	Szommer István	ismeretlen	tartózkodási helye nem ismert
	Szabadi Károly	ismeretlen	munkanélküli
	Mach Rezső	ismeretlen	Zalatna, az iskola kőcsiszoló műhelye
	Rusznák Ignác	ismeretlen	Zalatna, az iskola kőcsiszoló műhelye
1902	nem végzett kőcsiszoló		
1903	Veszeli József	ismeretlen	Zalatna, az iskola kőcsiszoló műhelye
1904	Dávid Áron	ismeretlen	Zalatna, az iskola kőcsiszoló műhelye
	Márk László	ismeretlen	Zalatna, az iskola kőcsiszoló műhelye
1905	Kaba János	ismeretlen	Zalatna, az iskola kőcsiszoló műhelye
1906–1908	nem végzett kőcsiszoló		
1909	Novák Nándor	Zalatna	Zalatna, az iskola kőcsiszoló műhelye

Végzés éve	Végzett kőcsiszoló neve	Születési helye	Végzés utáni első munkahelye
	Sermann Izidor	Zalatna	Zalatna, az iskola kőcsiszoló műhelye
1910	Mészáros Károly	Zalatna	Zalatna, az iskola kőcsiszoló műhelye
1911	nem végzett kőcsiszoló		
1912	Kohn Dávid	Zalatna	Zalatna, az iskola kőcsiszoló műhelye
	Lédrer András	Zalatna	Zalatna, az iskola kőcsiszoló műhelye
	Szálassy Antal	Zalatna	Zalatna, az iskola kőcsiszoló műhelye
	Tréger Pál	Zalatna	Zalatna, az iskola kőcsiszoló műhelye
	Zsula János	Zalatna	Zalatna, az iskola kőcsiszoló műhelye
1913	Nagy János	Marosújvár	Zalatna, az iskola kőcsiszoló műhelye
	Oláh András	Korond	Korond, kőcsiszoló telep
	Pongrácz József	Zalatna	Zalatna, az iskola kőcsiszoló műhelye
	Tréger István	Zalatna	Zalatna, az iskola kőcsiszoló műhelye
	Varga László	Sárd	Zalatna, az iskola kőcsiszoló műhelye
1914	Schön János	Zalatna	Elhelyezkedéséről nincs adat
	Szeli István	Kétegyháza	Elhelyezkedéséről nincs adat

Az óriási megrendelések ellenére a végzettek önállósodása elmaradt. A kevés kivétel abszolút hírértékű, 1912-ben az iskolai *Értesítő* külön hírként számol be arról, hogy „egy régebben végzett csiszolónövendék ez évben mint szakmájában az első, helyben önálló lett”.³⁹ 1913-ban, Oláh András a műhely alapanyagának fő kitermelési helyszínén, szülőfalujában, Korondon helyezkedett el az aragonitbánya melletti telepen. Ezzel egyidejűleg az alábbi sorokkal

39 Zalatnai M. Kir. Áll. Kőfaragó és Kőcsiszoló Ipari Szakiskola 1911–1912-ik évi értesítője az intézet 18. évi működéséről. Szerk. GRÉB Géza. Abrudbánya, 1912. 16.

számol be az elhelyezkedés és az önálló iparossá válás nehézségeiről az *Értesítő*: „ezen nálunk még új iparágnak gyakorlatba való átültetése most már soká nem késhet, amennyiben életképessége és érvényesülése, jogosultsága már eléggé kialakult a több évi gyakorlat folytán és piacra is biztosítva van”.⁴⁰ A kőcsiszolás mennyiségére vonatkozóan 1914 után nem rendelkezünk adatokkal, az iskolai archívumban fennmaradt megrendelések, számlák és befizetési bizonylatok alapján az 1920-as évek elején még biztosan kapott és teljesített megrendeléseket az iskola kőfaragó és kőcsiszoló műhelye egyaránt. A kevés dokumentált adat egyike, az 1921. évi július–augusztus havi eladásokat rögzíti, a két nyári hónapban összesen 147 eladott tételt. Messzemenő következtetés levonására ez az adat nem alkalmas, de éves szintre vetítve ez a forgalom az 1914-es, utolsó dokumentált év forgalmának negyede, hozzávetőlegesen az 1906-os év eladásai-val áll egy szinten. Ugyanezen időszakban egy síremlék kifizetéséről maradt fenn bizonylat, 1921 júliusában özv. Benedek Károlyné rendelt meg egy három részből álló síremléket az iskola kőfaragó műhelyében. 1922 januárjában a kőcsiszoló műhely termékei közül összesen tíz tárgyat értékesítettek.

A külföldi piacok elvesztése és a kialakult beszerző-értékesítő láncolat megszakadása drámai hatást gyakorolt az intézmény működésére. Az iskola tevékenységének csökkenéséről és technológiai nehézségekről tájékoztat az első román nyelvű szakfelüveget jegyzőkönyve, amely 1923. március 24-én egyebek mellett arról számol be, hogy „A legnagyobb kényelmetlenséget a gyakorlati munkák elvégzéséhez szükséges gép hiánya okozza, főként a kőfaragóknál, itt anyagi károkat is okoz és hátráltatja az iskola igazi fejlődését.”⁴¹ A megfelelő teljesítményű erőgép beszerzése, illetve a régi pótlása már a világháború előtti utolsó évben is hátráltatta a munkát, ennek a működéshez alapvető berendezésnek a beszerzése egy évtizeddel később is fennállhatott, a helyzet megoldatlansága idővel a képzés színvonalának rovására mehetett. A századforduló korában magyarországi iparművészeti sajtójában a zalatnai kőcsiszolóipar értékelésének elmaradásához hozzájárulhattak a felkai műhely kapcsán már idézett

gondolatok: a kiegészítő jellegű bevételt termelő háziipar körébe való besorolásuk, az iparművészetre jellemző tervezői és kivitelezői munkamegosztás hiánya, a gyakorlásához szükséges általános képzettség alacsony szintje és a tömegtermeléssel létrehozott, olcsó termékekkel kapcsolatos szakmai és társadalmi megbecsülés hiánya.

A kőcsiszolás egy Zalatnán megalapított és állami fenntartása révén évtizedekig csak itt működőképes ipari tevékenység maradt. Egyetlen Zalatnán kívüli helyszínként a kőcsiszoló műhely alapanyagát biztosító Korondon élt tovább dokumentáltan a kőcsiszolás. Knop Vencel két évtizednyi zalatnai oktatási tevékenységét követően, 1914 májusában nyugdíjaztatta magát, és Korondra költözve megalapította az Első Magyar Aragonit-Díszműáru Gyárat, amely a két világháború közötti időszakban, egy másik országnak a korábbi-tól lényegesen eltérő gazdasági viszonyai között élte a virágkorát. Az üzem tevékenysége és az ott gyártott termékek minősége a második világháború után fokozatosan hanyatlott, majd végleg megszűnt. Az üzemet kerámiagyárrá alakították, majd 1978-ban végleg bezárták, a kőcsiszoló üzem egykori épületében 2012-ben nyílt meg a Knop Vencel Aragonit Múzeum.⁴²

További alapkutatásokat igényel az egymással részint átfedésben lévő ipari és iparművészeti jellegű oktatási és muzeális intézmények, az ezeken a területeken működő civil szervezetek és folyóiratok közötti kapcsolat az ipari és iparművészeti termelés közötti határok elmosódása, az ezzel kapcsolatos szakmai és hivatalos reflexiók, valamint a két fenntartó minisztérium, a Kereskedelemügyi és a Vallás- és Közoktatásügyi közötti viszony és következményeinek a feltárása.

Székely Miklós

művészettörténész, tudományos munkatárs

MTA BTK Művészettörténeti Intézet

szekely.miklos@btk.mta.hu

40 *Értesítő* 1913 (ld. 33. j.) 11.

41 Vasile Pandrea aláírásával ellátott feljegyzés. 1923. március 24. 27. Forrás: Procese Verbale 1904–1922–1933–1950. A Corneliu Med-

rea Szakiskola Archívuma: Leltározatlan iratanyag. Pál Emese fordítása.

42 ANDORKÓ 2013 (ld. 26. j.). 34–36.

Industrial modernization at the crossroads of decorative arts and home industry: an attempt of implementing stone grinding in Hungary between 1894–1914

A highly fragmented collection consisting of mainly plaster casts and some stone casts was discovered in the attic of the former Vocational School of Stone Carving and Stone Grinding in Zalatna [today: Zlatna, Romania] in 2014. The collection of the Zlatna Vocational School of Stone Carving and Stone Grinding includes plaster and stone objects used for educational purposes at the turn of the century. The collection thus offers unique testimony to the overarching project of Hungarian national applied arts at the end of the nineteenth century. As early as the 1890s, focused instruction in industry and the applied arts was an essential element of industrial modernization and the creation of a middle class of artisans with competitive skills. Apart of this collection a number of archive photography have also been discovered in the archives of the former school, nine of them illustrate the activity of the stone grinding workshop.

Training in institutions of industrial and applied arts education in Hungary under the Dual Monarchy and the interpretation of objects produced at the time are exciting areas of research both from the perspectives of the process of nation-building through cultural nationalism and the history of modern Hungarian architecture and applied arts. Industrial development was promoted through the intense role played by the state, which aimed to establish a modern national industrial state with standardized knowledge. The three-level training system of industrial vocational training followed the cultural and economic objectives of national integration. According to the ideal of industrial development, the backbone of a modern national industrial society was the social stratum of educated, Hungarian-speaking artisans, who were thoroughly familiar with modern industrial technologies, made use of these technologies, and continually developed their skillsets. Secondary schools predominantly operated in towns with a small or medium population, and the students chiefly came from families of craftsmen and intellectuals (for instance tutors, teachers, and priests) and also state officials living in villages and market towns. The proper practical training for Hungarian specialists was an issue which continuously came up in the era in debates about industrial development. The questions of general knowledge, knowledge of national culture, knowledge of the official language, and – last but not least – of the latest technologies were recurring topics in articles published in *Magyar Iparoktatás* [Industrial Training in Hungary], the leading journal of industrial development at the time. The program for the training of educated artisans was disseminated in several publications by the ministry,

while the central library of industrial schools ensured a kind of infrastructural background for their education and for the publication and distribution of ministry textbooks. In addition to the teaching toolkits published in several issues and great numbers, the journal *Mintalapok iparosok és ipariskolák számára* [Models Sheets for Artisans and Industrial Schools] was published from 1895 on. It spread knowledge of the latest national and international practices among the institutions and practicing artisans all over the country in order to further modernization. The modernization of the Hungarian language and national culture necessarily involved the creation and dissemination of a Hungarian artisan technical language, primarily at the terminological level. Compared to many other industrial schools that were later nationalized, the Zlatna Vocational School of Stone Carving and Stone Grinding was not established on the basis of a local initiative, but operated as an institution funded partly by municipal resources, and its founding – and also, in part, its maintenance – was financed entirely by the central state budget. In addition to offering study trips which enabled students to travel to other parts of the monarchy and abroad (especially Germany), which were common parts of the educational programs in Hungarian industrial schools of the era, some of the teachers at the vocational school of Zlatna were from Bohemia and Austria. The German neo-renaissance school building was built by the fall of 1895 on the basis of designs by architect Albert Víg and István Keresztes, chief engineer of the ministry, under the supervision of the latter.

The school had a twofold mission: to develop the practice of stone carving based primarily on Transylvanian stones and to introduce a new industry in Hungary, the grinding of semi-precious stones, and thus further the production of art objects. Industrialization was a fundamental characteristic of the modern nation state, as it both strengthened the economic position of Hungary in the empire and ensured the fostering and modernization of national culture. As an example of this endeavor, stone grinding in Hungary was nationalized on the model of the stone grinding industry in the town of Idar-Oberstein in the Rhineland, which had been active for centuries. The stone grinding workshop of the Zlatna vocational school worked to fill orders from Budapest, Vienna, and Berlin up until World War I. The students of stone grinding had an easier task than those of stone carving. First, they were taught to grind simple geometric solids and then to perform basic manual techniques and use machines. The students were trained on different types of quartz first, which, in the case of stone grind-

ing, meant accurate mechanic and manual shaping, smoothing out uneven surfaces, and giving the objects an intense, shiny polishing. After that, the students were taught how to operate the machines so that with the help of scouring disks, lathes, drills, and millers they could produce exquisitely crafted yet affordable objects to decorate the interiors of turn-of-the-century burgher houses. The art objects produced included paper weights, ashtrays, watchcases, writing set and smoking sets, lampposts, inkstands, vases, cigarette-cases, and jewel cases. Various types of quartz from abroad were used to make more delicate objects, such as brooches, buttons, hatpins, and tie-pins. Besides small and medium-size table vases, modern art objects included inkstands, ink blotters, table clocks, candy trays, fruit and cake platters, and ashtrays, portrayed in a series of nicely composed photographs and arranged on the shelves of the school's store room of models. Though production took place on a large scale, the nationalization of this branch of industry at a national or even local level could not be ensured in the long run. The need to mechanize stone grinding posed an obstacle for the training of artisans working individually in their own workshops. Most of the students enrolled in the stone grinding class were from Zlatna, and upon graduation, their first workplace was the school workshop, which employed its graduates in growing numbers to meet increased demands of production.

At the turn of the century Hungary stone grinding has been considered as a typical home industry [Hausindustrie] production activity despite its highly industrialized production mechanism and the essentially decorative aspect of the grinded objects. Home industrial production has been characterized by the lack of a division of the designer and the producer, the low level of general education necessary for its practice. The classification as an essentially non decorative / industrial art production was emphasized by the complementary income that stone grinding activity could provide and also by lack of professional and social respect for cheap products. Despite the efforts of the ministerial actors interested in the introduction of new decorative art industries in Hungary the above mentioned aspects contributed to the lack of assessment of the stone grinding industry in the country. The stone grinding, founded by Zlatan and maintained by the Hungarian state, has remained a local industrial activity for decades.

Miklós Székely

art historian, research fellow

Institute of Art History, Research Centre for the Humanities,

Hungarian Academy of Sciences

szekely.miklos@btk.mta.hu

TÁRGYSZAVAK

Zalatna (Zlatna, Románia), Zalatnai Kőfaragó és Kőcsiszoló Ipariskola, iparművészet

KEYWORDS

Zalatna (Zlatna, Romania), Vocational School of Stone Carving and Stone Grinding, decorative arts